

УДК 811.161.2

СПЕЦИФІКА МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ КРАСА У ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Козаченко О. М.

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», м. Сімферополь

Стаття присвячена аналізу специфіки мовної репрезентації семантичного поля краса у поетичній картині світу українських письменників.

Ключові слова : семантичне поле, концепт, ментальність.

Постановка проблеми. Для сучасного українського мовознавства надзвичайно важливим є вивчення мови в аспекті її взаємозв'язків із ментальністю, культурою, звичаями і традиціями українського народу. Ці зв'язки опосередковують концепти культури як складники етносвідомості. Одним із таких складників є концепт краса, що репрезентує уявлення українців про універсальну ознаку буття – красу, яку виділяють у процесі емоційно-естетичного освоєння дійсності, зумовленого емоційно-почуттєвою домінантою української етносвідомості. Тому дослідження засобів мовного вираження цього концепту є актуальним. У представленій роботі їхнє вивчення здійснюється в ракурсі пріоритетних галузей сучасного українського мовознавства, як-от: когнітивна лінгвістика, етнопсихолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвокраїнознавство тощо.

У філософії та естетиці існує значний доробок досліджень краси у площині категорії прекрасного. Красу називали властивістю об'єктів дійсності (Аристотель, Геракліт, Т. Гоббс, Дж. Сантаяна та ін.); ідеєю божественного, прекрасного, втіленою в речах (Платон, Августин, Хома Аквінський та ін.), пов'язували із психічними функціями людини (Е. Кант, Г. Гегель, Ф. Шлегель та ін.), характеризували як феномен людської психіки (М. Мендельсон, Д. Юм). У психології та нейрофізіології естетики вивчається сенсуально-емоційна реакція суб'єкта на красу, його фізіологічна здатність до сприйняття прекрасного (М. Германов, І. Ренчлер, П. В. Симонов, Б. Херцбергер та ін.).

Віднедавна поняття краси стало об'єктом лінгвістичних розвідок. Зарубіжні дослідники описують красу на підставі поля, зокрема понятійного, у французькій мові (О. Духачек) та семантичного, репрезентованого прикметниками зі значенням 'краса', в болгарській і російській мовах (Й. Дапчева).

В україністиці висвітлено етимологію лексем-позначень краси: *гарний, краса, красивий* (О. С. Мельничук, В. Г. Складенко); на діалектному матеріалі описано семантичні зв'язки дериватів з основою *крас-* (П. Ю. Гриценко); охарактеризовано зміст етимонів у складі слов'янського лексико-семантичного поля «позитивні емоції» (О. В. Тищенко). Шляхом асоціативного експерименту було визначено стереотипні уявлення українців про красу, зокрема, як про ознаку зовнішності людини (Н. П. Бутенко, Д. І. Терехова). Деякі дослідники торкалися питання

сполучуваності слів із семою 'краса' (С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, І. П. Сахно, М. М. Сахно та ін.). Однак концепт КРАСА не був об'єктом комплексного дослідження, спрямованого на моделювання цього концепту як структури репрезентації етнічних знань, уявлень, відчуттів, почуттів, асоціацій, пов'язаних із красою й відбитих в українській національно-мовній картині світу.

Отже, **актуальність** дослідження постає із необхідності комплексного аналізу особливостей мовного вираження концепту краса. Підґрунтя такого аналізу склав доробок етносемантики (О. С. Мельничук, В. Г. Складенко, О. О. Тараненко та ін.), семантичного синтаксису (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька та ін.), фреймової семантики (С. А. Жаботинська, Дж. Лакофф, М. Мінський, Ч. Філлмор та ін.), прототипової семантики (А. Вежицька, Е. Рош, Дж. Тейлор, Р. М. Фрумкіна). До аналізу залучено розробки проблем мовної репрезентації знань (Т. А. Космеда, О. С. Кубрякова, Т. В. Радзієвська, О. О. Селіванова, Ю. С. Степанов, В. М. Топоров та ін.).

Краса є феноменом когніції та культури, який разом із добром та істиною визначає найвищі цінності людства. У концептосистемі української культури цей феномен представлений етноконцептом *краса*, що інтегрує зміст універсального концепту із власне українськими уявленнями про красу. Зміст універсалії *краса* характеризується взаємозв'язком із концептом *людина*, ключовим для будь-якої культури. Такий взаємозв'язок зумовив антропоцентричне тлумачення сутності краси, існування якої пов'язують з особливостями світосприйняття людини, з її здатністю бачити цю ознаку в об'єктах дійсності (Аристотель, М. Мендельсон, Д. Юм та ін.). Антропоцентричний підхід до розгляду краси започаткували давні греки, які характеризували її у двох ракурсах – формальному (Піфагор, Геракліт, Аристотель) та ідеалістичному (Сократ, Платон). Кожна наступна культурна епоха репрезентувала своє бачення краси й формувала свій ідеал красивої людини. Ознакою краси традиційно наділяли природу, частиною якої є людина, та витвори мистецтва. При цьому незмінним було тлумачення краси як властивості об'єктів, явищ світу (Піфагор, Е. Бйорк, Т. Гоббс, Дж. Сантаяна та ін.).

На підставі узагальнення різних філософських концепцій можна стверджувати, що зміст універсального концепту *краса* виражають регулярні зв'язки з концептами *природа*, *людина*, *мистецтво*, що уточнюються на фоні опозиційних зв'язків з концептом *потворне*. Етноцентричний характер концепту *краса* у світогляді українців визначили особливості української ментальності, її кордоцентричність, домінантою якої є архетип серця (О. Кульчицький, Г. Сковорода, П. Юркевич та ін.). В українській етносвідомості концепт *краса* пов'язаний з біоморфним кодом культури, а саме з архетипом землі, на що вплинули геопсихічний фактор та специфіка етнічного світосприйняття. Проекція архетипу земля на такі складники суперконцепту *людина*, як концепти *жінка* й *мати*, зумовила ототожнення *краси природи-землі*, *жінки-матері*. Такий зв'язок доповнила конекція з концептом *сонце*. Виділені зв'язки відображає культура українського етносу, зокрема, народне образотворче мистецтво, що виникло внаслідок перенесення українцями краси форм, гармонії барв природи на побутові реалії. Тому зміст етноконцепту *краса* визначає також взаємозв'язок із концептом *мистецтво*.

У статті проаналізовано ключові слова етноконцепту *краса*, співвідносні з ядром його фреймових моделей, а саме назви *краса*, *врода*, похідні від них лексеми *красивий*, *красний*, *прекрасний*, *вродливий* та пов'язані з ними концептуально прикметники *гарний*, *ладний*. З позиції синхронії ці назви репрезентують красу через її належність суб'єктам, об'єктам, явищам дійсності чи світу в цілому, що зумовлює необхідність розглядати зміст етноконцепту *краса* у взаємозв'язку з мовно-мисленневою категорією посесивності та способом її позначення (О. О. Селіванова).

Етимони ключових слів етноконцепту *краса* виражають первісні етнічні уявлення про красу, які спричинили виникнення цих слів. Визначення таких уявлень здійснювалося у процесі аналізу етимологічної структури ключових слів етноконцепту *краса*. Центральне місце серед них посідає лексема *краса*. У лінгвістиці немає єдиної думки щодо її етимології. Так, цю лексему мотивують словами **крајъ* “славити”, **hrorsa* “слава”, лит. **kaŗtas* “гарячий”, **kgŗtis* “спека”, лтс. **krŗsa* “т.с.”, і.-є. **kres* “висікати іскру”, ірл. **ceas* “іскри від кресала”, чес. **kresat* “висікати вогонь”, і.-є. **kresati* “створювати, творити” (О. І. Соболевський, В. Г. Скляренко, Ф. Славський). Відповідно до більшості версій стосовно етимології назви *краса*, первинний зміст етноконцепту *краса* визначили асоціативні зв'язки з концептами *світло*, *вогонь*, *сонце*, *зоря*, *життя*. Існування цих зв'язків підтверджують фольклорні джерела і численні прадавні українські вірування та обряди, пов'язані насамперед із культом сонця й вогню. На підставі аналізу етимона *краса* його ономасіологічною ознакою визначено концепт *світло*. Назва етимона має образну й оцінну мотивацію. Таку ж ономасіологічну ознаку і мотивацію ми виявили, аналізуючи етимони *красний*, *красивий*, *прекрасний*, що підтверджується особливостями їхнього функціонування у мовленні українців, зокрема кореляцією цих лексем з епітетами *блискуча*, *світла*, *яскрава*, *осяйна* тощо.

Близькими за своїм значенням до етимона *краса* виявилися етимони *гарний*, *ладний*. Етимологічна структура обох прикметників теж репрезентує асоціативний зв'язок *краса*–*світло*. Лексема *гарний* етимологічно споріднена з дієсловом *горіти*, а також з лит. *garmt* “палити”, дав.-інд. *hŗas* “жар”, д.-рус. *гарь* “випалене сонцем місце”, рос. діал. *гарний* “горілий”. Первісно ця лексема означала “обпалений вогнем”. На етимологію прикметника *ладний* указують імена язичницьких божеств *Лада* (*Лади*), *Лелі*, *Лялі*, які уособлювали світло, любов, весну й красу. Дещо осібно від решти ключових слів етноконцепту *краса* перебуває іменник *врода*, мотиватором якого є корінь *рід*. Із позиції діахронії значення цього іменника виражає передусім зв'язок концепту *краса* з архетипом землі й концептом *життя* і вже в контексті названого зв'язку частково виражає конекцію *краса*–*світло*.

Головним методом дослідження концепту *краса* на матеріалі поезій українських поетів є концептуальний аналіз, суть якого полягає у моделюванні різних складників, що представляють цю структуру в українській етносвідомості. Згідно з обраною нами концепцією його моделювання здійснюється на базі ментально-психонетичного комплексу, ядром якого є фреймові моделі пропозиційно-асоціативного типу. Вони містять пропозиційні рівні диктуму (істинної інформації), модус (суб'єктивну оцінку) та асоціативні терміналі, що формуються шляхом метафоричної аналогізації на підставі використання знаків інших концептів і репре-

зентуються метафорами й порівняннями. Встановлення знакових позначень слотів диктуму відбувається на основі дистрибутивного і компонентного аналізу. При характеристиці етнічних уявлень про красу застосовується етимологічний та архетипний аналіз з урахуванням даних асоціативного експерименту. Моделювання асоціативно-термінальної частини концепту *краса* вимагає текстово-інтерпретаційного аналізу поезій українських шістдесятників, що дає змогу встановити функції знаків концептів у їхній поетичній картині світу.

Первісний зміст концепту *краса*, зафіксований етимологічною структурою його ключових слів, проектується в українську національно-мовну картину світу, зокрема в поетичну картину світу українських шістдесятників. У їхній поезії простежується стійкий зв'язок краси зі світлом. Як фрагмент української концептуальної картини світу, етноконцепт *краса* постає в різних її варіантах. Одним з них є поетична картина світу українських шістдесятників. На структурування та мовне вираження етноконцепту *краса* у поезіях шістдесятників вплинули особливості їхнього світогляду (антропоцентризм, етноцентризм, гуманістична спрямованість), а також стильова специфіка їхньої творчості (психологізм, філософське наповнення ліричних мотивів, наявність у поезії широких асоціативно-метафоричних зв'язків, народнопісенна символіка тощо).

При фреймовому моделюванні концепту *краса* на підставі поезій українських шістдесятників ми встановили, що головним посесором краси в ній представлено людину. Носіями краси поети називають етнос загалом та окремих осіб – жінок, чоловіків, дітей: *Не віддається ворогу в ясу, Якщо ти зміг, товаришу, збагнути свого народу велич і красу* (В. Симоненко); *Така була красива молодичка, уста сміються, а в очах печаль* (Л. Костенко); *Молодий – красивий, гордий, зверхньо очі мружить* (І. Драч); *Із носика на каблучок – тишем вірші, борщик варим, ростимо маляток гарних* (І. Жиленко). Одиницям із семою 'краса' у наших моделях відповідають переважно слоти-квалітативи.

У поетичних текстах шістдесятників домінує репрезентація зовнішньої краси людини, що свідчить про визначальну роль зорового аналізатора в процесі сприйняття цієї ознаки й формування авторських уявлень про неї. Вияв зовнішньої краси поети пов'язують із молодістю, здоров'ям, силою, статурою, рисами вдачі. На рівні пропозицій названі якості корелюють з ознакою краси: *Був молодий і гарний був на вроду. І жив, і вмер, як личить козаку* (Л. Костенко); *Веселий, лагідний, вродливий, Він випадково глянув в очі, І вже до нього линуть мрії І ніжні погляди дівочі* (Є. Будницька); *Пий із чистого джерела, стережися лихого слова, щоб дитина твоя була дуже гарна і дуже здорова* (Л. Костенко). На те, кого саме автори вважають зовнішньо красивими, указують використані в поетичних текстах прецедентні імена, що називають відомих осіб, міфологічних істот: *Десть там жила Наталка Розумиха, Грицькова жінка, гарна й молода* (Л. Костенко); *Жила собі Лебедівна у селі. Говорили всі, красивою була* (Т. Коломієць).

Уявлення про зовнішню красу людини конкретизовані в поезіях шістдесятників за допомогою соматизмів (переважно *очей, брів, волосся, рук*): *Можє, ти не прийдеши, гарна й кароока, – Будє мене пєстить нічка одинока* (В. Симоненко); *Хова рука, велика і красива, Щасливий ляк тендітної руки* (Б. Олійник). Внутрішню красу людини

українські поети-шістдесятники пов'язують із посесивом соматизму *душа*: *Образ в серці такий несучу – Материнську любов гарячу / твоєї душі красу* (В. Симоненко).

У поетичній картині світу шістдесятників представлення краси людини здійснюється на фоні опозиційних відношень до концепту *потворне*. Слоти-опозитиви, вербалізовані контрадикторними антонімами, репрезентують відсутність зовнішньої краси, що викликає авторське співчуття до некрасивої людини: *Кажуть: вона некрасива, Люба... Важко негарною в світі жити* (С. Тельнюк). Натомість опозитиви, виражені комплементарними антонімами, позначають духовну потворність людини й передають негативний модус: *Собою ж прикриваю, мов забрало, здебільшого – обкрадених потвор* (Б. Нечерда).

Висновки. Отже, етноконцепт «краса» є одним із домінантних в українській етносвідомості та культурі, що характеризуються перевагою емоційно-почуттєвого в освоєнні дійсності. Головні риси української ментальності переконливо демонструє поезія українських шістдесятників, у якій цей етноконцепт є узуальним концептом та ідіоконцептом авторських поетичних картин світу. Його опис здійснюється шляхом концептуального аналізу, зокрема побудови пропозиційно-асоціативних фреймових моделей з урахуванням різних смислопороджувальних механізмів свідомості. Аналіз етимонів ядерних слів концепту «краса» дав змогу встановити сталий зв'язок етнічних уявлень про красу з концептом «світло». Цей зв'язок має архетипне підґрунтя. У поетичній картині світу українських шістдесятників найбільш яскраво він виявляється стосовно людини і природи.

Козаченко А. М. Специфика языковой репрезентации семантического поля красота в поэтической картине мира украинских писателей / А. М. Козаченко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 519–523.

Статья посвящена анализу специфики репрезентации семантического поля красота в поэтической картине мира украинских писателей.

Ключевые слова : семантическое поле, концепт, ментальность.

Kozachenko A. The specific of language representation of the semantic field beauty in the poetic picture of the world of the Ukrainian writers / A. Kozachenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 519–523.

The article is sanctified to the analysis of specific of representation of the semantic field beauty in the poetic picture of the world of the Ukrainian writers.

Key words: semantic field, concept, mentality.

Поступила в редакцію 13.10.2012 г.